

AUKŠTUTINĖS PADNEPRĖS HIDRONIMIJA IR BALŲ PRAEITIS

В. Н. Топоров и О. Н. Трубачёв, Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья, Москва, 1962, 270 р.

Baltiškios toponimijos buvimas toli į pietus ir rytus nuo šių dienų Lietuvos TSR teritorijos dabar nekelia abejonių. Klausimas tik toks: kiek daug jos esama, kiek toli ji yra paplitusi, kas buvo ir kur dingę tos toponimijos palikėjai. Į šiuos klausimus mokslininkai jau ne kartą bandė atsakyti. Peržvelgdami minėtų problemų tyrinėjimo istoriją (nuo A. Kočiubinskio ir L. Pogodino iki K. Būgos ir M. Fasmerio), nesunkiai pastebime, kaip kito šių tyrimų išvados. Jei pirmieji žingsniai šioje srityje buvo nedrąsūs, o baltiškios toponimijos paplitimo ribos likdavo labai neapibrėžtos, tai K. Būgos ir M. Fasmerio tyrinėjimai į kai kuriuos aukščiau minėtų klausimų davė jau palyginti tikslūs atsakymus. V. Toporovo ir O. Trubačiovo monografija „Aukštutinės Padneprės hidronimų lingvistinė analizė“ yra logiškas šių tyrimų tęsinys, patvirtinąs ankstesnių tyrinėtojų, ypač K. Būgos, nuomonę dėl baltiškų vietovardžių buvimo į pietų rytus nuo šių dienų Lietuvos. Tik baltiškios toponimijos randama daug daugiau ir jos paplitimo ribos žymiai išplečiamos.

Nagrinėjamos medžiagos gausumu, metodo tikslumu, išvadų platumu ir naujumu ši knyga, matyti, turės lemiamos svarbos kai kuriems baltų ir slavų praeities klausimams nušviesti. Turėdami tai galvoje, trumpame straipsnyje nesiekiame bent kiek išsamiau šią knygą įvertinti, o tik norime paliesti vieną kitą baltistikai svarbesnį klausimą.

Visų pirma sustotina prie metodologinio pobūdžio dalykų. Knyga patraukia akį tuo neginčijamu savo pranašumu prieš ankstesnius šios srities darbus, kad čia nagrinėjama ne vienas kuris pasirinktos teritorijos toponimijos arealas ar lingvoetninis sluoksnis, o kruopščiai tiriama visa šios teritorijos hidronimija, toje visumoje stengiamasi rasti tam tikrus darybinius tipus ar leksinius sluoksnius ir tik tada daromos išvados. Kitas teigiamas metodologinis šios knygos bruožas yra tas, kad pirmą kartą taip plačiai ir nuosekliai nagrinėjama Aukštutinės Padneprės hidronimų daryba ir darybos analizė imama pamatu, o etimologinis (leksinis) hidronimų tyrinėjimas laikomas nors ir labai svarbiu, bet tik pagalbiniu.

Aukštutinės Padneprės toponomija gali būti pergyvenusi labai sudėtingą istoriją. Baltų vietovardžiai slavų užimtose teritorijose daugelį šimtmečių buvo veikiami slavų kalbų raidos dėsnų. Daugelis jų, tų dėsnių veikiami, dėl substitucijos bei liaudies etimologijos neatpažįstamai pasikeitė. Turint galvoje vieną pagrindinių šios knygos išvadų apie vietinių baltų asimiliavimą ne vienu laiku ir ne iš karto, apie galimą bilingvizmo periodą, galima manyti, kad Aukštutinės Padneprės hidronimų raida, ypač fonetinė, turėjo būti labai savita. Dėl šių priežasčių autoriai ne be pamato kelia mintį ir jos praktiškai laikosi, jog šiuo atveju Aukštutinės Padneprės hidronimus lyginant su prūsų, lietuvių ir latvių vietovardžiais, nebegalima vadovautis vien tradiciniais baltų ir slavų kalbų fonetikos dėsniais, nustatytais daugiausia remiantis bendrąja baltų ir slavų kalbų leksika, nes ypatingos Aukštutinės Padneprės kalbinės ir istorinės sąlygos tų dėsnių veikimą bus visaip trukdžiusios ir pažeidusios. Be to, daugelis baltiškų vietovardžių į slavų kalbas gali būti patekę kai kurių slavų kalbų dėsnių veikimui pasibaigus arba, atvirkščiai, yra pakitę lokalių kalbos dėsnių veikiami. Dėl šių priežasčių leksinis nagrinėjimas ne visada gali būti vaisingas. Autoriai suprato, kad hidronimų genezės aiškinimo patikimiausias kriterijus gali būti tik jų afiksacija.

Šis, mūsų manymu, teisingas tyrinėjimo metodas buvo viena svarbiausių sąlygų, leidusių autoriams prieiti labai svarbias išvadas, kurių pagrindines čia ir suminėsime.

Visų pirma reikia pabrėžti, kad baltiškos hidronimijos paplitimo teritorija žymiai išplečiama ir pietų, ir pietryčių kryptimi. Pripetė iki šiol buvo laikoma pietine riba, kurios baltai niekad neperžengė. Autoriai, remdamiesi didelių baltiškų hidronimų telkinių buvimu kairiajame Pripetės krante ir savo pirmą kartą surastais baltiškais hidronimais į pietus nuo Pripetės, daro išvadą, kad Pripetė nebuvo izoliuojanti baltų paplitimo pietinę ribą. Tai, be kita ko, rodo ir baltiškų vietovardžių pasikartojimas į šiaurę ir į pietus nuo Pripetės (*Случь, Сажелка, Буша* ir kt.).

Baltiškų vietovardžių buvimą į rytus nuo Dnepro, konkrečiai Sožės baseine, kalbininkai ilgą laiką neigė. Net didysis mūsų toponomistas K. Būga baltiškų vietovardžių buvimą Sožės baseine pripažino tik 1923 m. rašytame straipsnyje „Sožies paupio lietuviai“. Baltiškos toponimijos buvimą šiame upyne yra pastebėjęs ir M. Fasmeris. V. Toporovas ir O. Trubačiovas Sožės baseine baltiškų vietovardžių randa žymiai daugiau, o iš lygaus jų išsidėstymo visu upės ilgiu daro išvadą, kad baltų buvimas Sožės baseinu nesibaigia. Autoriai eina toliau į rytus ir Desnos vidurupyje ir aukštupyje, kur baltizmą iki šiol, galima sakyti, nebuvo konstatuota, randa apie šimtą baltiškų hidronimų. Tačiau Desnos upyne jų yra mažiau negu Sožės, kas, autorių manymu, rodo, jog rytinė baltų teritorijos riba yra netoli. Galutinai nustatyti rytinę ribą bus galima, ištyrus Okos aukštupio hidronimus.

Viena svarbiausių ir naujausių šios monografijos išvadų yra baltiškų vietovardžių paplitimo pietrytinės ribos nustatymas ir drauge baltų ir

iraniečių kalbų tiesioginių kontaktų konstatavimas. Autoriai šią ribą nukelia daug toliau į pietryčius, negu iki šiol buvo daroma, į Seimo upės baseiną, kuriame randa apie dvidešimt baltiškų upių vardų. Įsidėmėtina, kad beveik visi jie yra dešiniajame Seimo krante. Savo ruožtu norime pabrėžti, kad daugumos jų baltiškumas nekelia abejonių.

Kalbininkai, ypač pastaruoju metu, yra pastebėję nemažą baltų ir iranėčių kalbų leksikos bendrybių. Tačiau šių bendrybių aiškinimas visada sudarydavo daug sunkumų, nes iki šiol vieningai buvo laikomasi nuomonės, kad baltų ir iranėčių kalbų tiesioginių kontaktų nėra buvę. Pietrytinės etninės baltų ribos atkėlimas į Seimo baseiną, kur yra beveik neabejotinų iranėčių pėdsakų, leidžia autoriams daryti išvadą, kad Seimas kažkada yra buvęs baltų ir iranėčių kalbų betarpiškų kontaktų vieta.

Visiškai naujai knygoje sprendžiamas ir baltų genčių, palikusių tokius ryškius pėdsakus Aukštutinės Padnieprės toponimijoje, tolesnio likimo klausimas. K. Būga teigė, kad baltai, kažkada gyvenę toli į pietų rytus nuo šių dienų Lietuvos teritorijos, slavų spaudžiami, traukėsi į šiaurės vakarus ir jau VI–VII m. e. amžiuje pasiekė dabartines sritis, o tuo pačiu metu slavai atėjo iki Vilniaus žemių¹. V. Toporovas ir O. Trubačiovas savo knygoje gana pagrįstai kelia mintį, jog slavų spaudžiamų baltų masinio traukimosi nebuvo, o slavai, pamažu skverbdamiesi į baltų genčių gyventas sritis, asimiliavo baltus vietoje. Tą patvirtina kai kurie hidronimų darybos dalykai, pavyzdžiui, sufiksų išsidėstymo eilė, o ypač tai, kad baltiškus vardus turi labai maži upeliai ir nemažas skaičius gyvenamų vietų vardų, kurie palyginti greitai keičiasi. Baltų asimiliavimas turėjęs vykti ne vienu laiku ir ne visur iš karto. Autoriai mano, kad kai kuriose slavų užimtose baltų srityse asimiliacijos procesas buvo ilgas ir sudėtingas, greičiausiai lydimas bilingvizmo periodo. Hipotezę apie dvikalbį periodą autoriai grindžia visų pirma baltiškų vietovardžių su galūnėmis *-as*, *-us* fonetinės-morfologinės substitucijos slavų kalbose tikslumu. Mūsų manymu, bilingvizmo hipotezę paremtų ir kai kurių Aukštutinės Padnieprės hidronimų semantinės paralelės, tikslūs semantiniai vertiniai (kalkės), pvz.: *Вязовенка* (kurią autoriai lygina su liet. *ąžuolas*, lat. *ozols*, pr. *ansonis*) : ir *Дубровинка*, *Дубровейка*; *Лисичка*||*Ронша* (plg. rusų *luca*; *Ронша* — iš iranėčių žodžio „lapė“) ir jos intakas *Лопанка* (plg. liet. *lapė*). Net tada, kai slavai prasiskverbė toli į šiaurę, jų užimtose teritorijose dar ilgą laiką buvo baltų salelių, kurios per dvikalbį periodą palaipsniui nyko. V. Toporovas ir O. Trubačiovas mano, kad kai kurios šių salelių išliko gana ilgai, net iki antrojo m. e. tūkstantmečio pradžios.

Priimdami šią teoriją (o ja abejoti kol kas jokio pamato neturime), galutinai išspręstume ir kai kurias kitas su baltų praeitimi susijusias problemas. Visų pirma tai liečia lietuvių salelių, esančių į rytus ir pietus už šių dienų Lietuvos TSR teritorijos ribų, atsiradimo klausimą.

¹ Apie tai žr. K. Būga, Rinktiniai raštai, III, Vilnius, 1961, p. 740 ir kitur.

Remdamiesi hidronimų analize, autoriai atmeta kai kurių mokslininkų keltą mintį, kad baltiška Aukštutinės Padneprės baseino toponimija gali būti karo belaisvių ar šiaip kolonistų vėliau atnešta. 700—800 baltiškų hidronimų, gana vienodai išsidėsčiusių visoje Padneprėje, yra nesugriaunamas V. Toporovo ir O. Trubačiovo išvados patvirtinimas. Be to, baltiškų hidronimų sufiksų išsidėstymo eilė taip pat rodo, kad Aukštutinėje Padneprėje baltų toponimijos relikty sluoksnis yra senesnis už slavų. Autorių manymu, nuo pačių seniausių laikų, kurie tik prieinami lingvistinei kontrolei, pagrindinis Aukštutinės Padneprės etninis elementas buvo baltai. Kaip logiška šio teiginio išvada knygoje keliamas klausimas apie senųjų baltų indėlį į Aukštutinės Padneprės istoriją plačiausia šio žodžio prasme.

Monografijoje liečiamas klausimas ir dėl Aukštutinės Padneprės baltiškų hidronimų priklausymo atskiriems baltų genčių dialektams. Autorių nuomone, sufiksacija ir leksikos elementai rodo, kad Aukštutinėje Padneprėje yra hidronimų, priskirtinų latviams (sufiksas *-ēja*), lietuviams (sufiksas *-ija, -esa, -asa*), jotvingiams (sufiksas *-da*), prūsams (*Стабна, Стабня* ir kt., plg. pr. *stabis* „akmuo“; *Поня*, plg. pr. *pannean* „bala“; *Гейшинка*, plg. pr. *geeyse* „gandras“). Tačiau, apskritai imant, ši problema yra labai neaiški. Ką tik minėti atvejai dar iš esmės nieko nesako apie hidronimo priklausymą kuriam nors tuometiniam baltų dialektui, nes, autorių teigimu, fonetinės, morfologinės ir leksinės ypatybės, kurias galima sieti su apytikriai ta pačia teritorija, nesutampa nei su vienu dabar žinomu baltų dialektu. Autoriai spėja, kad Aukštutinėje Padneprėje galėjo būti kažkokia mums nežinoma baltų dialektų grupė. Tiesa, duomenų šiam spėjimui pagrįsti kol kas yra per mažai.

Be to, mūsų manymu, ir kai kurių aukščiau minėtų baltų dialektinės diferenciacijos žymių tikrumas gali kelti gana rimtų abejonių. Pavyzdžiui, visiškai nesuprantama, kodėl priesagą *-ija* autoriai laiko būdinga tik lietuvių vardynui ir teigia, kad latviai šios priesagos visai nepažįsta (p. 148, 239). Juk jau J. Endzelynas, kurio studija apie latvių hidronimų darybą² autoriai naudoja, yra pateikęs keletą latvių hidronimų su priesaga *-ija*: *Cilm-ija, Guob-ija, Lub-ija, Māl-ija, Sar-ija, Sāl-ija, Tēic-ija*. Šiandien tokių vietovardžių sąrašą galima bent dvigubai padidinti: *Akmen-ija*³ pv., *Akmin-ija*³ mš., *Aps-ija*³ pv., *Bērz-ija*³ pv., *Cērp-ija*³ pv., *Gal-ijas*³ pv., *Kaln-ijas*⁴ k., *Kļav-ija*⁴ pv., *Krūkl-ija*⁴ mš., *Lūkst-ija*⁴ pv. Tad priesaga *-ija* apie hidronimo priklausymą latviams ar lietuviams nieko tikra nesako.

Be baltų-slavų, knygoje gana plačiai aptariami slavų-suomių ir baltų-suomių kalbiniai santykiai. Baltų-suomių kalbinių ryšių problemai

² J. Endzelin, Die lettlandischen Gewässernamen, „Zeitschrift für slavische Philologie“, XI, Leipzig, 1934, p. 127.

³ J. Endzelins, Latvijas PSR vietvārdi, I daļa, I. sējums, Rīgā, 1956, atitinkamai p. 15, 17, 40, 106, 164, 294.

⁴ Ten pat, I daļa, 2. sējums, Rīgā, 1961, atitinkamai p. 22, 110, 151, 346.

spręsti jau yra paskirta nemaža įvairaus profilio tyrinėjimų. Tačiau didžioji dauguma šių tyrimų lietuvių ir Pabaltijo suomių ryšius, o baltų-Pavolgio suomių kalbinių kontaktų problema yra daug mažiau tyrinėta. V. Toporovas ir O. Trubačiovas savo knygoje kiek plačiau aiškina baltų ir Pavolgio suomių kalbinius santykius. Jų studijų išvados dar kartą patvirtina jau K. Būgos konstatuotą⁵ baltų-mardvių kalbų tiesioginių ryšių buvimą, plg. iš baltų skolintą mardvių *peel'*, *pejel'* „peilis“. Be to, V. Toporovas ir O. Trubačiovas mano, kad baltai yra turėję gana intensyvius tiesioginius kontaktus ne tik su mardviais, bet ir su mariais (čeremisais)⁶. Vienas pagrindinių šio teiginio įrodymų būtų lietuvių kalbos žodis *lopšys*, kurį autoriai laiko skoliniu iš marių *lepš* „lopšys; kartis, ant kurios kabinamas lopšys“⁷. Dėl priebalsio *š* (plg. mardvių *lavš*) liet. *lopšys* negali būti skolintas iš mardvių.

Baltų-suomių kalbinius santykius liečia ir autorių teiginys, kad lietuvių (kaip ir rusų, plg. *уду-ка*) kalbos imperatyvo formantas *k* yra atsiradęs pagal suomių imperatyvą, kurio formantas taip pat yra *-ka (-k)*. Tai visiškai nauja ir labai drąsi hipotezė. Jai įvertinti, matyti, reikės atskiros didesnės studijos.

Baigdami bendresnio pobūdžio pastabas, norime pabrėžti, kad vietovardžiai, kurių analizė leido autoriams padaryti tiek naujų ir svarbių išvadų, apskritai imant, yra gana autentiški ir tikslūs. Tai pirmiausia liečia baltiškąją toponimiją. Dėl slaviškų vietovardžių autentiškumo nieko tikra negalime pasakyti, nes monografijoje pateiktų hidronimų patikrinti vietoje, suprantama, negalėjome, o ir šaltiniai (spausdinti ir rankraštiniai), iš kurių autoriai juos ėmė, mums yra neprieinami (išskyrus P. Maštakovo rinkinį). Kad trūksta tikslų užrašymų iš vietos žmonių, pripažįsta ir autoriai. Tačiau ši didelė yda yra būdinga, apskritai imant, visai mūsų toponomastikai. Norime tik pasakyti, kad monografijoje per mažai operuojama ežerų vardais, kurių, tiesa, nėra P. Maštakovo rinkinyje, bet kurių, mūsų įsitikinimu, galima buvo surinkti iš įvairių kitų šaltinių.

Iš lietuviškų vietovardžių formų netikslumų galima suminėti: *Darupis* up. — yra *Duōrupis*; *Dūma* up. — yra *Dūmė* ir *Dūmė*; *Glevija* up. — turi būti *Glivijà*; *Kyklė* ež. — dabar šitoks vardas nežinomas. Į lingvistinę literatūrą jis, matyti, pateko iš G. Gerulio „Die altpreussischen Ortsnamen“ (Berlin und Leipzig, 1922), kur G. Gerulis remiasi K. Būga. Savo

⁵ Zr. K. Būga, Rinkiniai raštai, I, Vilnius, 1958, p. 417.

⁶ Kad baltai yra turėję tiesioginių kontaktų su mariais (čeremisais), pastebėjo jau K. Būga (Rinkiniai raštai, III, Vilnius, 1961, p. 590), tik jis šiuos santykius nemanė buvus intensyvius. Vėliau K. Būgos mintį patvirtino B. Serebrenikovas (Б. А. Серебренников, О некоторых следах исчезнувшего индоевропейского языка в центре европейской части СССР, близкого к балтийским языкам, „Lietuvos TSR Mokslų akademijos Darbai“, serija A, I, Vilnius, 1957, p. 69—71) ir tam tikra prasme, labai hipotetiškai V. Nikonovas (В. А. Никонов, Неизвестные языки Поочья, «Вопросы языкознания», 1960, № 2, p. 89—95).

⁷ Apie tai dar žr. O. H. Трубачев, Три литовских этимологий: 1. *kaktà*, 2. *šiāudas*, 3. *lopšys*, „Lingua Poznansiensis“, VIII, Poznań, 1960, p. 236—242.

ruožtu K. Būga šį ežero vardą paėmė greičiausiai iš Vaižganto raštų (žr. Sąrašas geografiškųjų Lietuvos vardų, „Dirva-Zinynas“, 1904, I, Nr. 10, p. 51). Pats K. Būga nei viename savo darbe šio ežero vardo nėra pateikęs. Gal būt tai koku nors būdu iškreiptas Užvenčio apylinkių ežero vardas *Tyklė*||*Tyklis*, ten pat kaimas *Tyklė*; *Luba* — yra *Labà* ir *Luobà*.

Pažymėtinas autorių apdairumas, priskiriant hidronimą kuriai nors kalbai, ypač tais atvejais, kai hidronimo leksema yra bendra baltams ir slavams. Šia prasme vykusiu reikia laikyti upės vardo *Березина*, upėvardžių su *al-* (*Ольховка, Ольховец, Ольшица* ir kt.), su *kat-* (*Каменка*) interpretavimą. Kaip teigiamą monografijos bruožą galima nurodyti etimologinio vandenvardžių žodyno lyginimų ir aiškinimų atsargumą ir mokėjimą, kur tai būtina, rasti išeitį paralelių aiškinimų būdu. Tačiau kartais, mūsų manymu, tų paralelių būna ir per daug. Antai vardui *Апелка* (p. 176) pakaktų vieno aiškinimo, autorių pateikto antruoju: balt. šaknis *ap-* (= *up-*), sufiksas *-el-* ir *-ka*. Šio hidronimo lyginimas su lat. *apašs*, liet. *ap(v)alus*, rodosi, nebereikalingas, nes upių vardams tokia semantika labai nebūdinga. Nei latvių, nei lietuvių vardyne upėvardžių su šia šaknim, rodosi, nėra.

Hidronimų žodyne ar šiaip komentaruose duotos etimologijos, apskritai imant, yra priimtinos. Tik dėl keleto jų norime šį tą pasakyti.

Аткильня, Откильня (p. 176). Su šio hidronimo skaldymu į priešdėlį *at-* ir šaknį *-kil-*, gal būt, ir galima sutikti, bet sunku patikėti, kad čia kažkada būta žodžio, turėjusio reikšmę „šaltinis“.

Варсоха, Ворсоха, Ворсуха (p. 178). Autoriai teisingai lygina su liet. *vers-*, *versm-* reikšme „šaltinis“, tačiau nesieja su liet. *Versakà*||*Versekà* up. (1. Dieveniškės, Gaujos kr., 2. Valkininkai, Merkio kr.).

Вересочь (p. 179). Etimologiniame žodyne duotas archetipas **Versakis* visiškai galimas, tačiau visų pirma hidronimas *Беpecочь* lygintinas su liet. *Versekà*||*Versakà* ir su Dnepro baseino *Варсоха*.

Воролочи (p. 181). K. Būga (Rinkiniai raštai, III, 880) ir V. Toporovas su O. Trubačiovu atstato archetipą **Varlakiai*, bet balos vardo *Воролочи* nelygina su liet. *Varlakys* ež., *Varlakys* up., *Varliakys* ež.

Жердь, Жерты, Жерт (p. 188). Autorių manymu, forma *Жердь* dėl liaudies etimologijos poveikio yra kilusi iš *жерп-*, kurios šaknį *žer-* jie lygina, iš vienos pusės, su liet. *žerėti*, o iš antros — su pr. *Girte*, liet. *Girta-kalnis* (iš Spruogio). Kadangi šiuo atveju *жерп-* gali būti dvejopos kilmės, tai dėl pirmo lyginimo nieko griežčiau negalima pasakyti. Ant-rasis lyginimas visų pirma dėl semantikos vargiai bus teisingas. Ar ne tiksliau būtų *жердь* (*Жерт*), kaip paralelę, dar sieti su liet. *Gerd-aujė* up., *Geřd-upis* up.

Жорна, Карна (p. 115). Autorių manymu, šiuos upių vardus priskirti kuriai nors kalbai sunku todėl, kad jų etimologija ne visai aiški. Tiesa, antrasis vardas, būtent *Карна*, yra įtrauktas į etimologinį baltiškų hidronimų žodyną ir, mūsų manymu, visiškai teisingai lyginamas su liet. *Karnupė*, pr. *Karnithen*. Dar plg. *Karnavė* up., *Kařnupis* up., *Karnėlis* (?)

ež. Prie šios šeimos, gal būt, priskirtina ir *Kernaujā* up., *Kernavė* up., *Keřnavas* ež., *Kernys* ež. Tad upės vardo *Карна* baltiškumu, rodosi, nėra pamato abejoti.

Upės vardas *Жорна* dėl jo neaiškumo autorių yra įrašytas kartu su *Карна*, bet į etimologinį baltiskų hidronimų žodyną jau nėra įtrauktas, nors turi gerą atitikmenį lietuvių vadyne — *Zarnà* up.

Be to, čia tikėtų ir *Жарна* (p. 109), *Жаренка* (p. 57). Įdomu, kad Lietuvos miestelis *Zarėnai* yra prie *Zarnės* upės. Dar plg. *Žarė* up. ir kaimas prie šios upės *Zarėnai*.

Зембик, Зембинка (p. 188). Nors formų autentiškumu autoriai ir abejoja, bet tik dėl to palikti šį upėvardį be komentarų, rodosi, nėra reikalo. Žodžio pradžios *z* čia gali būti baltų dialektizmas, plg. liet. *Zaĩbas* up.

Жортайка (p. 188). Nurodomas Kočiubinskis, kuris sieja su *žiovoju*, *-roti* (?). Visų pirma šis upės vardas sietinas su liet. *Žaĩčius* up.

Лабаровка (p. 192). Baltizmų žodyne šis upės vardas yra laikomas vienos kilmės su baltų toponimijoje labai dažna šaknim *lab-* ir lyginamas su *labas* „geras“, o kitas tos pačios upės intakas *Добрая, Добрянка* be išlygų laikomas baltiško vardo kalke. Suprantama, šitoks požiūris yra per daug apibendrinantis. Pirmiausia, visus baltiškus vietovardžius su šaknim *lab-* sieti su apeliatyvu *labas* yra per drąsu. Jei mikrotoponimijoje ir ypač gyvenamųjų vietų varduose šitokia semantika gali būti ir gana dažna, tai hidronimams ji mažiau būdinga. Lietuvių *Labà* up., *Labaĩkštas* up., *Labāžė* up., *Labāžis* ež., *Labė* ež. ir kt., mūsų manymu, tiksliau būtų sieti ne su *labas* „geras“, o su *lōbas* „dauba, raguva, slėnys, duburys, tarpukalnė“. Dėl semantikos plg. *Lobà* up., *Lobinis* ež. Čia *lab-* santykiuoja su *lob-* kaip *s(t)ravėti* su *srovė*. Jeigu Dnepro baseino upės vardas *Добрая, Добрянка* iš tiesų yra baltiško vardo kalkė, tai dėl liaudies etimologijos ji galėjo atsirasti ir iš *lōbas* < **lābas*, nes abu šių dienų žodžiai — *lābas* ir *lōbas* — tuo laiku turėjo skambėti panašiai.

Antra vertus, upės vardą *Добрая, Добрянка* laikyti baltiško vardo kalke, ypač dėl varianto *Добрянка*, turėtume labai atsargiai: plg. *Добрейка*, variantas *Добрянка*, kurią autoriai, mūsų manymu, gana vykusiai sieja su lietuvių vietovardžių šaknim *dubur-* = *duburys* „dauba, slėnys“. O juk *lōbas* ir *duburys* — labai panašios semantikos žodžiai, beveik sinonimai. Kad viename plote esančių upių vardai gali turėti šaknis *lob-* ir *dubr-*, rodo ir Dnepro baseino upėvardžiai *Лабичь* <? **Lobikis* ir *Добречка; Добрин; Добринь*. Pastaruosius greičiausiai reikėtų vesti ne iš *lābas* „geras“, o iš *dubur-* (duburys).

Лоша (p. 194). K. Būga iš devynių jam žinomų upių vardų *Лоша* tik Ašmenos intaką laikė baltišku, o visas kitas *Lošas* dėl jų geografijos manė esant slaviškos kilmės ir lygino su sl. *lošb* „piktas, netikęs“⁸. Turint prieš akis recenzuojamą veikalą, kuris žymiai išplečia baltiškos hidronimijos paplitimo ribas, galima visiškai sutikti su autoriais, kad ir kitų

⁸ K. Būga, Rinktiniai raštai, III, Vilnius, 1961, p. 530.

upių vardai *Лова* yra baltiškai. Tik norėtųsi suabejoti, ar ne be reikalo nekritiškai priimtas K. Būgos upės vardo *Лова* siejimas su liet. *lašis* „lašiša“. Lietuvių vardyne greta *Lašaša* up., *Lašiša* up., *Lašišinė* up., *Lašišupis* up., kurių ryšis su apeliatyvu *lašiša* akivaizdus, yra ir *Lāšiupis* up., *Lašmuo* up., *Lāšupis*, *Lašupėlis* up., *Lašupis* up. Pastaruosius upių vardus, mūsų manymu, yra tiksliau siėti ne su *lašiša*, o su *lāšas*, plg. *lašmuo* „properša, neužšalanti vieta ežere“, todėl, rodosi, ir upėvardį *Лова* geriau tikty lyginti su *Lašmuo*, *Lašupis* ir kt.

Лыза (p. 195). Autoriai teisingai atstato **Lūž-(i)a*. Dar plg. *Lūžija* pieva ir kaimas Klaipėdos raj.

Овчеса (p. 199) V. Toporovo ir O. Trubačiovo teigimu, dėl priesagos šis hidronimas laikytinas baltišku, nors šaknis esanti smarkiai paveikta liaudies etimologijos. Mūsų manymu, šaknį *Овч-* galima gretinti su liet. *Aukūpė* up., *Aūkupis* up.

Осова (p. 200). Šį upės vardą autoriai (tiesa, su klaustuku) lygina su *Освица* up., liet. *Ašvā* up., *ašvā* „kumelė“. Mums rodosi, kad lietuvių vardyne upėvardį *Осова* atitinka *Āsavas* ež., *Asavā* up., *Asavėlis* ež., kurių šaknis *as-* lietuvių toponimijoje yra gana dažna: *Asys* ež., *Asinis* up., *Asėkas* ež. Dėl *as-* plg. *asys* „asiūklis“.

Пакуль (p. 200). Lyginimas su liet. *pākulos* visiškai neįtikimas dėl semantikos. Jeigu yra pamato šį hidronimą laikyti baltišku, tai jame visų pirma reikėtų skirti priešdėlį *pa-* ir šaknį *kul-* arba *kūl-*, plg. liet. *Kulė* up., *Kulėinis* ež., *Kulys* ež. ir *Kāliupis* up., *Kālupis* up.

Upės vardą *Пакуль* atitinka liet. *Pakulė* pieva (Molėtai, Skrebulių k.), *Pakulys* bala, pieva (Panemunis, Papiškių k.), *Pakulelė* raistas (Kapčiamiestis, Valentų k.). Dėl *kul-* plg. *kulys* „kampas, kraštas, gabalas“: *Šiųvasar nusipioviau gerą kulį pievos. Kulely tan paganyk, čia da teip neišganyta*⁹.

Усперт (p. 211). Šio upės vardo kildinimu iš **Ušpert < *Už-pert-(?)* sunku patikėti. Visų pirma jis lygintinas su liet. *Ūspartas* || *Ūpartas* || *Ūpartas* ež. Ežero vardo *Ūspartas* dėl variantų *Ūpartas* ir *Ūparstas* ir dėl ilgo *ū* skaidymas į priešdėlį ir šaknį būtų labai abejotinas.

Чередемо (p. 212). Siejimas su liet. *Kirdeikiai* ne visai tikslus. Šį upėvardį geriau būtų lyginti su liet. *Skerdimas* up. (žodžio pradžios *s* čia gali būti ir pridėtinis).

Atskirai sustotina prie upėvardžių *Гать*, *Смерть* ir *Жердь*:

Гать (p. 182). Knygoje pridėjame etimologiniame baltizmų žodyne nurodomas K. Būgos darbas „Upių vardų studijos ir aisčių bei slavėnų senovė“, kuriame *Гать* laikoma ne baltiškos kilmės upėvardžiu dėl jo geografijos. (Dabar, kada baltiškų vietovardžių išplitimo ribos yra žymiai praplėstos, geografinė upėvardžio *Гать* padėtis jo baltiskumui neprieštarautų, plg. lat. *Gāte* up., liet. *Gātė* up.).

Смерть (p. 208). Į baltizmų žodyną įtrauktas atsargiai. Lyginamas su liet. *Smertupis*.

⁹ Lietuvių kalbos žodynas, VI, Vilnius, 1962, p. 836.

Жердь (p. 188). Baltizmu laikomas su klaustuku (apie tai žr. aukščiau).

Komentaruose apie hidronimus su galūne — *ь* (p. 126) upių vardai *Гать*, *Смерть* ir *Жердь* yra grupėje hidronimų, kuriuos autoriai laiko suvietovardėjusiais grynais apeliatyvais: *Жердь*, *Грязь*, *Гать*, *Смерть*, *Сухарь*, *Пропать*, *Рубеж*, *Колодезь*, *Дочь*, *Сыч*, *Кокош* ir kt. Nesunku suprasti, kad tai slaviški apeliatyvai (*жердь* „kartis“, *грязь* „purvas“, *гать* „kamša, grindinys pelkėje, kūlgrinda“, *смерть* „mirtis“, *сухарь* „džiuvėsis“, *пропать* „bedugnė“, *рубеж* „siena, riba“, *колодезь* „šulinys“, *дочь* „duktė“, *сыч* „apuokėlis“, *кокош* „rusų moters senovinis galvos papuošalas?“). Jeigu baltizmų žodyne *Гать*, *Смерть* ir *Жердь* baltiškais laikomi atsargiai, su klaustuku, tai iš komentarų skaitytojas neabejodamas supranta, kad tai slaviški vietovardžiai. Tad kuriuo aiškinimu tikėti?

Dėl *Смерть* dar pasakytina, kad į baltizmų žodyną jis įtrauktas be pamato. Lyginimas su liet. *Smertupis* čia nieko nepadeda, nes šaknis *smert-* lietuvių kalboje, o ypač kelių mažų upelių varduose, yra palyginti nesena, skolinta iš slavų. Taip elgiantis, baltišku galima būtų laikyti ne tik *Смерть*, bet ir, pavyzdžiui, *Рубеж* (p. 125), kuris autorių yra pateiktas tarp kitų hidronimais virtusių apeliatyvų kartu su *Смерть* (p. 126). Dėl *рубеж-* plg. liet. *Rubėžius* up., *Rubėžupis* up. Mūsų manymu, hidronimas *Рубеж* baltišku nelaikomas visai pagrįstai.

Panašiai atsitiko ir su Seimo baseino upės vardu **Жадинка**. Kalbėdami apie baltų-iraniečių tiesioginių kontaktų buvimą (p. 231), upėvardį *Жадинка* autoriai pateikė Seimo baseino baltiškų hidronimų sąrašė, tačiau į baltizmų žodyną jo neįtraukė. Maža to, jis kažkoku būdu atsidūrė slaviškų hidronimų žodyne, kur yra laikomas kilusiu iš sl. **žad-*.

Upės vardas **Мутежер** yra ir baltiškų, ir slaviškų hidronimų etimologiniame žodyne, nors abiem atvejais remiamasi K. Būgos nuomone apie slavišką šio vardo kilmę: <sl. **Мути-жер*. Mums rodosi, kad šiuo atveju K. Būgos nuomonė kažin ar besąlygiškai priimtina. Antrojo komponento *-ежер-* lyginimas su sl. *-жер-*, kurį K. Būga randa tik asmenvardžiuose, dėl semantikos kelia labai rimtų abejonių. Be to, ne visai aišku, kaip slaviškas vardas **Мутижер* slavų kalbose galėtų pasikeisti į *Мутежер*. Jei turima galvoje liaudies etimologija, tai jos veikimas greičiau galėjo būti atvirkščias. Antrojo komponento *-ежер* ryšis su liet. *ėžeras* yra gana akivaizdus. Kad upių vardai gali turėti leksemą *ežer-*, rodo šie lietuvių upėvardžiai: *Ežer-ėlė* (dvi upės), *Ežer-ėlis* (šešios upės), *Ežer-yščia*, *Ežer-ótakis*, *Ėžer-uona*, *Ežer-upis* (penkios upės), *Ežer-ūpis*.

Dėl *мут-* plg. (?) *Мауčiuvis* up.

Šį tą galėtume prikišti ir dėl baltizmų žodyno pilnumo. Kartais būna ne visai aišku, kokiais kriterijais vadovaudamiesi, autoriai vieną ar kitą hidronimą įtraukė arba neįtraukė į žodyną. Suprantama, čia neturime galvoje tų atvejų, kuriuos autoriai, ribojami darbo temos ir medžiagos trūkumo, sąmoningai aplenkė. (Nemuno, Dauguvos, iš dalies Vakarinio Būgo, Okos, Aukštutinės Volgos baseino vandenvardžiai, aiškūs apeliaty-

viniai, aiškios etimologijos antroponiminiai vandenvardžiai ir kt.). Tačiau ir Dnepro baseino upių vardai įtraukti į baltizmą (kartais ir slavizmą) žodyną ne visai nuosekliai. Mūsų manymu, vietoj ne visai aiškių atvejų (pvz., *Домашняя, Бася, Негра, Дамарка* ir kt.) į baltizmą žodyną galėjo būti įrašyti kai kurie kiti hidronimai, pvz.:

Алшенка (p. 53) up. — plg. liet. *Alšėna* up., *Alšià* up., *Alšià*||*Pieštu-vėnų ėžeras* ir išradingus autorių komentavimus apie Dnepro baseino upių vardus su *Ольш-, Ольх-* (p. 160).

Болдинка (p. 59) up., **Болданка** (p. 64) up. — nors žodyne yra *Болдыж*, plg. liet. *Baldonas* ež., *Baldokas* ež., *Baldupė* up.

Головля (p. 103) ež. — visiškai atitiktum galėtų būti liet. *Galvė-lis* ež., plg. *Galvinis* ež., *Gálvė* (?) ež.

Дегтянка (p. 65) up. — nors žodyne yra *Дегна, Деговка*, plg. liet. *Degūtinė* up., *Degūtė* up., *Dėguva* up.

Деменка (p. 56 ir kt.) up., **Деминка** (p. 61, 62) up. — nors žodyne yra *Дамынка*, kuri kildinama iš baltiškų hidronimų su šaknim *dam-, dem-*. Dėl *dem-* plg. *Dėmenas* ež., *Dėmenas* ež., *Dėmė* up. arba *Deime-nà* up.

Жиминка||*Жимина* (pl. 62) up. — plg. liet. *Žeimenà* up., *Žeime-nys*||*Žeīmenas*||*Žeīmenes* ež.

Ильговка (p. 51) up. — plg. liet. *Ilgė* up., *Ilgója* up., *Ilgis* ež., *Ilgo-tis* up. ir daugybė kitų šios šaknies hidronimų, kurių etimologija aiški.

Каратынка (p. 64) up. — plg. liet. *Karatėlė* ež., *Kerōtis* ež., *Kero-tys* ež.

Лашунка||*Лошуня* (p. 68) up., **Лошова** (p. 147) up., **Лошинец** (p. 85) up. — nors žodyne yra *Лоша* (apie ją žr. aukščiau). Dėl *Лаш-, Лош-* žr. p. 227.

Лойня (p. 106) up., **Лойна** (p. 107) up., **Лойница** (p. 89) up. — plg. liet. *Lainys* ež., *Lainėlis* ež., *Leinis* pv.

Рамонка (p. 56) up. — plg. liet. *Ramonas* up., *Ramojus* up., *Rā-mis* ež., *Ramytė* up.

Роспись (p. 123) — gal būt, iš **Rasupis*¹⁰, plg. liet. *Rasėika*||*Ra-seikà*||*Rāsupis*? up.

Слення (p. 106) up. — gal būt, iš baltų, plg. *Slėnė* up., *slėnis*, *slė-nys*.

Сурупль||*Суремля* (p. 124) up. — plg. liet. *Sūrupelis* up., *Sūrupis* up.

Į slaviškų hidronimų etimologinį žodyną, gal būt, nereikėjo įtraukti upių vardų su šaknim *tal-*: *Таль, Талица, Талинка*, kurie kildinami iš slavų kalbų dalyvio su *-lb*, plg. rusų *тáлый: тáять*. Upėvardis *Таль* turi visiškų atitikmenų lietuvių vardyme, plg. *Talė* up., *Talys* ež. ir, gal būt, *Telys* ež. Rodosi, tos pačios šaknies yra ir pr. *Tolyn* ež. Pastarųjų vardų laikyti slaviškais kol kas neturime pamato, juo labiau, kad jie įmanomi

¹⁰ Dėl balsio *u* sinkopės sandė *-up-* žr. A. Vanagas, Sinkopė lietuvių upėvardžiuose su *-upė, -upis*, „LTSR Mokslų akademijos Darbai“, serija A, 2(15), Vilnius, 1963, p. 261 tt.

etimologizuoti ir remiantis baltų kalbų medžiaga, plg. liet. *talė* „takelis per užžėlusią pievą“. Dėl semantikos plg. lat. *taluôt* „balti, blykšti“, *tals: audeklus liek uz tala (pļavas, nuoras) talāt, balināt*¹¹.

Čia suminėti netikslumai ar neapsižiūrėjimai, suprantama, yra smulkūs ir visiškai nelinečiai veikalo esmės.

Baigdami pridursime, kad pasirinktoji tema (tiriamas ne lingvoetnis, o geografinis plotas) buvo susijusi su labai realiu pavojumi, kad ir darbo išvados neišeis iš regionalinės studijos rėmų. Išskyrus vieną kitą atvejį, kada galutinis klausimo sprendimas nebuvo galimas dėl sritinio temos profilio (pvz., baltiškos hidronimikos paplitimo rytinė riba, sufixų *-анка, -янка, -ейка, -ня, -на* genezės problema ir kt.), autoriai, apskritai imant, šio pavojaus išvengė, savo išvadas remdami ne vien Dnepro baseino, bet ir kaimyninių teritorijų hidronimų analize arba kitų autorių tyrimais.

Monografijos „Aukštutinės Padneprės hidronimų lingvistinė analizė“ svarba mokslui yra tikrai didelė. Tai įdomus ir reikšmingas lingvistinis kūrinys, galįs būti pavyzdžiu, kaip iš kalbinių faktų analizės galima gauti išvadų, svarbių daugeliui kitų mokslo šakų. Apie baltų protėvynę, apie ilgą baltų-slavų „simbiozės“ periodą, apie buvusių baltų kaimynus ir t. t. čia daug įdomių žinių ras ne tik kalbininkai, bet ir istorikai, archeologai, etnografai, tautosakininkai ir kitų sričių mokslininkai. Šis darbas įneš daug šviesos į baltų-slavų kalbinių santykių problemą.

A. Vanagas

BALTŲ IR SLAVŲ AKCENTUACIJOS KLAUSIMAI

В. М. Иллич-Свитыч, Именная акцентуация в балтийском и славянском (судьба акцентуационных парадигм), Москва, 1963, 178 p.

Baltų ir slavų kalbų intonacijų ir kirčiavimo sistemų kilmė yra svarbi indoeuropeistikos problema. Nuo jos sprendimo iš dalies priklauso ir vienoks ar kitoks šių kalbų seniausių ryšių aiškinimas. Todėl suprantama, kad, tiriant baltų ir slavų kalbinius santykius, daug dėmesio kreipiama į šių kalbų akcentuaciją. Pastaraisiais metais baltų ir slavų kalbų akcentuacijos tyrinėjimai ypač suintensyvėjo. Pasirodė keletas studijų ir šiaip straipsnių¹, kur nemaža vietos skiriama pačiai baltų akcentuacijos

¹¹ K. Mūlenbacha Latviešu valodas vārdnīca, Redīgējis, papildinājis, no-beidzis J. Endzelīns, IV sējums, Rīgā, 1929—1932, p. 128.

¹ A. Vaillant, Grammaire comparée des langues slaves, I, 1950, Paris; Le problème des intonations balto-slaves, BSL, 37, 1936, p. 114 tt.; J. Kuryłowicz, L'accentuation des langues indo-européennes, Wrocław—Kraków, 1952, II leid. 1958; Chr. S. Stang, Slavonic accentuation, Oslo, 1957; L. Sadnik, Slavische Akzentuation. I. Die vorhistorische Zeit, Wiesbaden, 1959; E. Nonnenmacher—Pribič, Die baltoslavischen Akzent und Intonationsverhältnisse und ihr quantitativer Reflex im slovakischen, Wiesbaden, 1961; J. Kazlauskas, Dėl lietuvių kalbos vardažodžio kirčiavimo sistemos raidos, „Kalbotyra“, VII, Vilnius, 1963, p. 171—181.